

ЗА ЮБИЛЕЯ КАТО ДУХОВНА СЪОБЩНОСТ Институтът за литература на 70 години

Празникът е добър повод да припомним мисията, която е обвързала личната и творческата съдба на поколения талантливи учени с Института за литература към Българската академия на науките. А тя е – да изследваме и да творим литература; да създаваме литературна наука, съизмерима със световните научни критерии; да съхраняваме културната памет и да я превръщаме в разпознаваем, достоен за уважение знак на националната ни идентичност.

Като литературен историк познавам добре и капризите на историята, и суетата на литературата. Зная колко подозрителни са те към юбилейните равносметки. Но именно затова се усъмнявам в добре известното мнение на Гео Милев, че юбилеят „не е никакво чудо, нито загадка, нито въпрос. Напротив – една съвсем твърда, положителна черна точка, която пада като литературен надгробен камък над юбиляра си“¹.

Нека днес приемем, че юбилеят е празник на духовната съобщност. Той е онова пространство, което създава така необходимата приемственост между поколенията, епохите и личностите, диалогът между литературите, културите и интелектуалните общности. Той е време за равносметка и почит към стореното от всички талантливи творци и изследователи преди нас, маркиране на очакванията от бъдещето, но и очертаване на нашето основополагащо място в съвременното обществено пространство. Защото учените в Института за литература имат амбицията чрез своите изследвания – монографични трудове и колективни научни сборници, чрез успешно разработваните международни и национални проекти, чрез научно-приложната и експертна дейност да покажат, че духовността е това, което прави една нация уважавана и различна в световната общност, която прави всеки човек – знаеща, мислеща, творческа личност. Преди нас в стихове, проза и остри публицистични текстове много интелектуалци са определяли своето време като трудно, обречено на прагматичност, на ниски социално-политически и битови страсти, трагично са се изживявали като „изгубено поколение“. И въпреки това са оставили не просто значителни, а непреходни, класически следи в културната история. Затова не бих искала да натоварваме нашата съвременност с вина, а да осъществяваме диалог в и чрез науката, да търсим предизвикателства и да откриваме перспективи, да се променяме, за да не се загубят нашите послания в без-

¹ Милев, Г. За юбилеите. – *Везни*, 3, № 20, 15 март 1922, с. 355.

края на глобалните комуникации, за да не обезценим нашите постижения в бързопреходните пространства на информационния поток.

Но нека се върнем към началото. Институтът за литература е сред най-старите научни институции в рамките на Българската академия на науките. Създаден е през 1948 г. като национален център за изследване на българската литература от Средновековието до съвременността, като приоритетните области са: стара българска литература, литература на Българското възраждане, нова и съвременна българска литература, теория на литературата, сравнително литературознание, руска литература, архивна, библиографска и извороведска дейност. Това са тематичните полета, заложи в документите за основаване на Института, но в които и ние продължаваме да работим въпреки променящите се литературоведски парадигми, социокултурни и идеологически контексти. Негови учредители са академиците: Николай Райнов, Елин Пелин, Людмил Стоянов, Николай Лилиев, Константин Петканов, Петър Динеков. Творци, заели неоспорвано място в културната история. Да си спомним с уважение за тях, както и за директорите на Института през 70-годишната му история: акад. Николай Райнов, акад. Людмил Стоянов, акад. Георги Цанев, проф. Стойко Божков, проф. Тончо Жечев, проф. Ефрем Каранфилов, проф. Боян Ничев, проф. Стефан Кожухаров, доц. Рая Кунчева. Повечето от тях са учени, оставили основополагаща следа в литературната наука, личности, които са превели през много тежки изпитания Института, за да съхрани своя авторитет и независимост през тези десетилетия.

През изминалите години Институтът за литература се утвърди като уважавана национална научна институция, а високият професионализъм на поколенията учени, които са имали привилегиата да работят в него, го превърнаха в предпочитан партньор за фундаментални и приложни изследвания, в привлекателен център за свободно и толерантно интелектуално общуване. В полето на широко и многоаспектно сътрудничество с международни и национални научни институции се осъществява проучване на средновековни текстове и ръкописи, изследва се литературата и културата на Българското възраждане. През призмата на модерни методологически подходи се търсят нови гледни точки към емблематични автори и творби на новата и съвременната литература. Подлагат се на анализ пренебрегвани или недостатъчно проучени произведения и автори от близкото минало. Издирват се, съхраняват се и се публикуват архиви и документи. Подготвят се уникални енциклопедични и справочни издания като: „Кирило-Методиевска енциклопедия“ (4 т.); „Речник на българската литература“ (3 т.), „Речник по нова българска литература“; „Периодика и литература“ (5 т.); „История на преводната рецепция на европейските литератури в България“ (6 т.), „Периодика на руската емиграция в България“;

енциклопедия „Българско възраждане. Литература. Периодичен печат. Литературен живот. Културни средища“ (1-ви том), „Литературен архив“ (9 т.). Публикувани са 39 литературни анкети с български поети и писатели, издадени са манифестните текстове и критическото наследство на българския модернизъм (4 т.). Изключително важни са академично коментираните събрани съчинения на Иван Вазов (23 т.); Константин Величков (5 т.); Петко Славейков (8 т.); Любен Каравелов (12 т.); Кирил Христов (5 т.); Христо Смирненски (6 т.); Гео Милев (5 т.); Димитър Талев (11 т.); Димитър Димов (5 т.); Емилиян Станев (7 т.), издадени през годините с участие на учени от Института за литература. Наистина не могат да се изброят всички издания на български писатели, които с основание заемат неоспорвано място в суверенното пространство на литературния канон. Сред най-ценните притежания на Института са архивите на писателите Михалаки Георгиев, Христо Смирненски, Никола Вапцаров и Весела Василева, както и илюстративният фонд „Снимки на български писатели от XIX и XX век“. Съхраняват се и личните библиотеки на двама от най-значимите български поети и преводачи – Николай Лилиев и Асен Разцветников. За радост на всички почитатели на автентичното лице на литературния живот те и още много други архивни материали, безценни документални свидетелства и издания вече са свободно достъпни в рамките на проект „Българската литературна класика – знание за всички. Литературни архиви и културни контексти“, успешно реализиран в партньорство със Столична библиотека, Националния литературен музей и Държавна агенция „Архиви“.

Осъзнавайки кризата на духовността в българското общество чрез разработваните международни и национални научни проекти, Институтът за литература активно се включва в актуалния дебат за ценностната система на съвременната личност, в осмислянето на литературата не само като самоосъзнаваща се национална културна памет, а като възможност за разширяване на границите на литературознанието чрез създаване на интердисциплинарни научни мрежи в хуманитаристиката.

В дългия исторически път на Стара Европа разнообразието на културите е създавало както конфронтационни, така и ползотворни взаимодействия. Изучаването на техния литературен аспект допринася за изясняване на границата между и в съвременните общества, свързани с културните различия и противоречията, които те пораждат. Но в същото време провокира и очертаването на литературноисторическите диалози и съвременните естетически процеси. Това позволява в Института за литература да продължат да се реализират фундаментални и научно-приложни изследвания в рамките на разработваните 104 научни проекта (от 1993 г., когато в БАН научната дейност е орга-

низирана на проектния принцип, досега), 37 от които са международни и обединяват научни екипи от различни националности, работещи в интердисциплинарни полета на хуманитаристиката. В тях литературната история и съвременност се интерпетират в съпоставителен план, като акцентът се поставя върху националната идентичност – разбрана не като затворена национална самодостатъчност, а като диалог и съизмерване с други култури. Издадени са 60 сборника с участие на авторитетни учени от Европа и Америка. Тези изследвания – на изключително високо научно равнище, разширяват смисъла на понятието „национална проблематика“, правят по-видима хуманитарната наука в контекста на европейското, а и на световното литературознание. През последните години те са осъществени в сътрудничество с български научни институции или в рамките на съвместно сътрудничество с международни научни организации като Британската кралска библиотека, Университета в Гьотеборг (Швеция), Финландската академия на науките, Института за литературни изследвания (Полша), Института за славянознание (Русия), Института за руска литература „Пушкински дом“, Санкт Петербург, Института за световна литература (Словакия), Унгарската академия на науките, Университет „Тарас Шевченко“ (Украйна), Института за литература към Украинската академия на науките. Активни научни контакти се поддържат с академични институции в Латвия, Грузия, Словения, Сърбия, с Македонската академия на науките, с водещи университетски центрове в Белгия, Германия и Франция, с Азербайджан и Грузия.

Съществено място в научната дейност на Института заема организирането на тематични и юбилейни научни конференции, семинари, кръгли маси и публични дискусии. Изключително ползотворно е сътрудничеството ни с всички академични институти от хуманитарните и обществените науки, както и с университетските центрове в страната. С основание бихме могли да твърдим, че Институтът се превърна в национален академичен център, който обединява колегиалната общност не само за участие в общи научни форуми и публикации, а за създаване на интердисциплинарни колективи за разработване на фундаментални и приложни проекти. Широко застъпено е и участието в международни конгреси – по българистика, славистика, византинистика, семиотика и др., на които учените от Института за литература представят и съизмерват своите търсения и постижения с изследователските насоки в световната хуманитаристика. В 70-годишната ни история тези научни форуми са повече от 250, издадени са 176 научни сборника, научно-популярни и антологични издания, които определено подчертават както авторитета на нашата институция, така и основополагащата социална роля на литературната наука.

Отношенията литература – литературознание – политическа власт през различните етапи от историята на Института са били различни. Понякога по-толерантни, друг път твърде усложнени, защото това са отношения, разпънати между мисията и конюнктурата, между свободната творческа воля и идеологията, между идеалните цели на науката и рационалното приложение на нейните резултати. Със сигурност бихме могли да твърдим, че тези отношения са неоспорим индикатор за духовен разцвет или за ценностна криза. Именно за това е толкова важно диалогичното отваряне на литературознанието, така че нашите изследвания да провокират толерантност към различните научни позиции и подходи, да създават предпоставка за формиране на нов тип мислене, насочено не само към родното, а и към чуждото и непознатото, за утвърждаване на универсални духовни ценности, от които нашето време има толкова очевидна необходимост. В този смисъл изключително важно е значимите познания и важните послания, които носят нашите книги и публикации, да стигат до широки обществени и професионални среди. Затова за нас е приоритет да поддържаме създавания през годините статут на Института като авторитетен и независим експертен център. От огромната като обем научно-приложна дейност ще маркирам само успеха, който имат в над 30 европейски града организирания от Института изложби, представящи уникални старопечатни книжовни паметници, неизвестни или малко познати архивни документи от житейската и творчествата съдба на български писатели класици. Изложбата за Супрасълския сборник – „Съкровище на Слово“ беше представена в Европейския парламент в Брюксел с изключителен успех през 2013 г., а на други, подготвени през последните години, е доста трудно да представим съгъстения във времето график на експониране в страната и чужбина.

В този контекст изключително полезни са контактите на различни равнища: договорите за експертно сътрудничество с държавни институции – програми за съвместна дейност с Министерството на образованието и науката, с Министерството на културата, с Културния институт към Министерството на външните работи, с Българската комисиция към ЮНЕСКО, със Столична община, с национални и международни фондации, с институции като Столична библиотека, Национален литературен музей, Държавна агенция „Архиви“, с български общини – емблематични места на литературната памет.

Осмислянето на културата като среща и противопоставяне на естетически тенденции и на социално-политически опозиции е традиционно тематично поле в научната дейност на Института през неговата 70-годишна история. В изследването на развойните процеси, тяхното критическо интерпретиране, проблематизиране и систематизиране, в очертаването на същността, характера, насоките на българ-

ската култура от Средновековието през Възраждането и Новото време многократно са се променяли изследователските методи, целите, тематичните акценти. Постоянна е оставала през годините отговорността на учените към литературното творчество и литературознанието. И ако през 60-те години на ХХ век чрез партийно постановление на Института е възложено да напише многотомна история на българската литература, която, макар и силно идеологически конотирана, изиграва своята роля, в своето време, то не бива да забравяме, че три от големите персонални литературноисторически наратива са създадени от учени, житейски и творчески свързани с Института – акад. Георги Цанев, проф. Иван Сарандев, проф. Светлозар Игов. Но динамично променящото се време провокира налагането на нови подходи в анализиране на проблематиката, промяна във формите и жанровете за реализиране на нашите изследвания. Отвореното литературознание търси диалог и тематичен синтез с други, не само хуманитарни и обществени науки. Именно това ни кара през последните години да разчупваме еднозначната и леко архаична представа за литературната история, като създаваме високо професионални, свободно достъпни дигитални продукти, които постигат сложния синтез между наука и въображение, между познание и атрактивни визуални форми, между теоретични модели и практическо приложение. Чрез тях показваме дългия път на познанието от академичния Институт до обществото, което, ако има сетива да осмисли полезността на този огромен труд, ще разбере и колко значима е нашата дейност не само в национален, но и в световен контекст.

Но това не означава, че ние сме се отказали от печатното слово. Напротив, с нестихваща гутенбергова страст продължаваме да издаваме книги, опитваме се с поредица от семинари, творчески работилници, с активна преподавателска дейност, като автори на учебници и помагала да предадем тази любов на българските ученици, на студентите у нас, на българистите и славистите в чужбина, на нашите докторанти. Затова една от големите гордости на Института е библиотеката, която притежава най-богатия фонд от книги и периодика в системата на БАН, уникалната ни библиографска картотека, която е безценен източник на информация, както и Издателският център „Боян Пенев“, който с високите научни критерии, с прецизната предпечатна подготовка, с естетското оформление на книгите се превърна в авторитетно академично издателство. От създаването му през 2000 г. досега логото на нашия издателски център носят 70 книги. Не бих искала да пропусна и научните списания на Института – „Старобългарска литература“, „Литературна мисъл“ и „Scripta & e-Scripta“, отдадеността на техните редактори и редакционни колегии не само да ги съхранят, но и да ги променят и развиват според променящите се изисквания на различни политически

и научни конюнктури, така че да ги утвърдят като авторитетни издания в международната хуманитарна общност, с висок коефициент на цитиране на техните публикации.

Изключително трудно, дори невъзможно е за директор на Институт със 70-годишна история и със забележителна като обем и качество продукция да очертае една максимално пълна картина на научния живот и в нея да постави акцент само върху едно или няколко постижения, да открие името и книгите само на един или на някои от достойните и талантливи учени, много от тях носители на престижни международни и национални награди. Ще бъде несправедливо към колегиалната общност, която е създавала историята на нашата институция, и към вас, които днес с висок научен професионализъм отстоявате нейния международен и национален авторитет. В името на статистиката ще отбележа само, че през тези години са издадени 260 лични монографични изследвания, публикувани са в периодичния печат няколко хиляди статии, студии и рецензии.

В днешния празничен ден на равностетка ще си позволя да споделя с вас моята мечта – в Института да има все повече млади, талантливи учени, които да печелят престижни награди и със своите книги да дават най-сериозните и неоспорими аргументи за това историята на Института да продължава още много десетилетия. Защото ние имаме привилегията и отговорността не просто да пишем с наукометрична прецизност и прагматичност, а да творим, за да има литература, култура и памет и след нас.

На многая лета!

18 май 2018 г.

доц. д-р **Елка Трайкова**
Директор на Института за литература (2012 – 2020)